

מו"ר הגאון רבי שמואל זעפרני זצ"ל

ראש ישיבת המאירי ויד ימינו של מרן

שטיחת עשבים והעמדת אילנות בבית הכנסת בחג השבועות

- א. שטיחת עשבים בבית הכנסת
ב. שטיחת עשבים בבתים
ג. העמדת אילנות בבתי הכנסת
ד. טעם המנהג

א. שטיחת עשבים בבית הכנסת

כתב הרמ"א ב"שולחן ערוך":

"ונוהגין לשטוח עשבים בשבועות בבית הכנסת והבתים זכר לשמחת מתן תורה"¹.

להלן נברר את המקורות והטעמים למנהג זה.

הרמ"א מסתמך על המהרי"ל, וזה לשון המהרי"ל:

"ונוהגין להשטיח רצפת בית הכנסת בבשמים של עשבים ובשושנים לשמחת הרגל"².

טעם למנהג זה כתב ה"לבוש":

"ונוהגין לשטוח עשבים ביום טוב דשבועות בבית הכנסת ובבתים זכר לשמחת מתן תורה שהיו עשבים סביב הר סיני, שנאמר 'גם הצאן והבקר אל ירעו וגו' (שמות לד, ג), שמע מיניה שהיה שם מרעה"³.

הרב חיים פלאגי הביא טעם אחר, בשם ה"קמח סולת" שכתב מפי השמועה. הטעם מתבסס על הגמרא:

"מאי דכתיב 'לחיינו כערוגת הבושם', כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נתמלא כל העולם כולו בשמים" (שבת פח, ע"ב).

דהיינו שהוא זכר למתן תורה"⁴.

1 שולחן ערוך, אורח חיים תצד, ג.

2 מהרי"ל, הלכות שבועות, עמ' קס; ולא הזכיר את המנהג של שטיחת עשבים בבתים. והעיר על כך בספר "יוסף אומץ": "במהרי"ל כתוב להשטיח בבית הכנסת בבשמים של עשבים ושושנים לשמחת הרגל, ואנו מנהגינו לשטוח כן ברצפת כל הבתים".

3 לבוש, אורח חיים תצד, א. וכן כתב ברכי יוסף, אורח חיים שם, ו.

4 ראה, הרב חיים פלאגי, מועד לכל חי, סימן ח, אות לג. ושם כתב: "ולא ראה דבעל טעם הוא מורנו הרב החסיד שבכהונה בספר מדרש תלפיות, מערכת ד, דף קיב, ע"ב".

וב"מגן אברהם" כתב:

"ונוהגין להעמיד אילנות בבית הכנסת ובבתים, ונ"ל הטעם שיזכירו שבעצרת נידונין על פירות האילן ויתפללו עליהם"⁵.

והוא על פי המשנה בראש השנה:

"בארבעה פרקים העולם נדון. בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן" (ראש השנה א, ב).

דהיינו שבשבועות נדון העולם על פירות האילן, אם יתנו פירותיהם אם לאו, וכשיראו אילנות בבית הכנסת או בבתים יזכרו שביום זה הם נידונים ויתפללו עליהם.

החיד"א הביא מקור עתיק ביותר למנהג זה וכתב:

"יש סמך למנהג זה ממה שכתב באגדה, דהמן אמר לאחשורוש דמנהג ישראל לישטוח עשבים בעצרת"⁶.

וכוונתו של החיד"א למוכח ב"תרגום שני" על הפסוק במגילת אסתר: "ויאמר המן למלך אחשורוש ישנו עם אחד מפזר ומפרד בין העמים וגו'" (אסתר ג, ח), ומוכח שם בתרגום של "פתשגן הכתב" לעברית:

"בחדש סיון, עושים שני ימים טובים ובאים לבתי הכנסיות שלהם... וקוראים אותם עצרת או חג שבועות. ועולים על גג בית הכנסת שלהם ומפזרים שושנים ותפוחים ומלקטים אותם. ואומרים: כשם שאנו מלקטים השושנים והתפוחים האלה, ככה יתלקטו בניהם מבינינו. ואומר, זה היום שנתנה התורה לאבותינו בהר סיני".

וב"בני יששכר" נתן טעם המבוסס על משל המובא במדרש. משל למלך שהיה לו פרדס נטוע שורות שורות של עצי פרי, שורה של תאנים, שורה של גפנים, שורה של רימונים ושורה של תפוחים, המלך מסר את הפרדס לארס לעובדו ולשומרו. לאחר ימים הציץ המלך בפרדס ומצא שהוא מלא קוצים, ומיד הביא קוצצים לקצוץ את כל הפרדס. אך טרם יקצצו את הפרדס,

פרופ' דניאל שפרבר בספרו מנהגי ישראל ח"א, פרק יד, עמ' קיח, כתב: "והחכם ר' שם טוב גאגין בכתר שם טוב שלו, חלק ד-ה לחג השבועות עמ' 12-13, כתב בשם ספר עתיק יומין: "זכר למתן תורה, דכתיב "שפתותיו שושנים" (שהש"ר ה, יג) דרשו: כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נתמלא כל העולם בשמים, עכ"ל". והוא אותו טעם שהביא הרב פלאג'י לעיל בשם ה"קמח סולת" או בשם מדרש תלפיות, וכנראה זה הספר העתיק שכתב בעל "כתר שם טוב". מכל מקום הספר "מועד לכל חי" הוא קדום יותר (נדפס לראשונה באיזומיר תרכ"א), ואילו "כתר שם טוב" נדפס בתשי"ד. ובאתי בדברים עם פרופ' ד' שפרבר, וכתב לי שאכן כך הוא, אלא שלפי שעה נתעלם ממנו אותו מקור.

5 מגן אברהם, אורח חיים תצד, סעיף קטן ה.

6 חיד"א, ברכי יוסף, סימן תצד.

ראה שיש בו שושנה אחת של ורד, הריח את השושנה ושבח נפשו מכעסה, ומיד אמר, בשביל שושנה זו יינצל כל הפרדס (ויקרא רבה כג, ג). וכך הוא הנמשל - כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל שיעסקו בני אדם בתורה וילכו בדרכיה. לאחר עשרים ושישה דורות⁷ הציץ הקב"ה בעולמו כדי לדעת מה עשה העולם מבריאתו עד הנה, ומצא שהוא מלא מים, דהיינו שבגלל מעשיהם הרעים הביא אבדון על העולם בשיטפון של מים. כך היה בדור אנוש, וכך היה בדור המבול והפלגה. וכשעמדו ישראל בסיני הביא הקב"ה קוצצים לקצו, וכשראה "שושנה אחת של ורד", אלו ישראל, אמר הקב"ה, בשביל שושנה זו יינצל הפרדס, בזכות תורה וישראל יינצל העולם. והוסיף ה"בני יששכר":

"הרי שלך לפניך לקיים מנהגן של ישראל ביום מתן תורתנו, לעטר התורה בשושנים וורדים ביום מתן תורתנו. ועוד יש ליתן טעם למנהג הנ"ל, כי בחטאו של אדם הראשון נפגמו כל החושים חוץ מן חוש הריח, ובשעת מתן תורה ניתקנו ופסקה זוהמתם של ישראל, וחוש הריח עלה על כולנה, לכן ביום הזה מעטרים התורה, בית הכנסת והבתים בשושנים ועשבי בשמים הנותנים ריח טוב"⁸.

ב. שטיחת עשבים בבתים

לעיל הבאנו את דברי הרמ"א שכתב שהמנהג לשטוח עשבים בבית הכנסת וגם בבתים; ואילו המהרי"ל הזכיר רק שטיחת עשבים בבית הכנסת, ולא בבתים. על כך כתב בספר "יוסף אומץ":

"במהרי"ל כתוב להשטיח בבית הכנסת בבשמים של עשבים ובשושנים לשמחת הרגל, ואנו מנהיגו לשטוח כן ברצפת כל הבתים. ומתי שחל שבועות ביום א' הנהיג מהר"י סגל להשטיח העשבים בהכנסת שבת, וכן נהגתי ולא ע"י נכרי בשבת"⁹.

גם בספר "לקט יושר" כתב שהיה מנהג רבו בעל "תרומת הדשן" לפזר בביתו עשבים ובשמים¹⁰.

וכן היה המנהג בוורמייזא כמובא בספר "מנהגות וורמייזא":

"ונוהגים להשטיח רצפת ב"ה בעשבים, וגם בבתים, וגם השמש תוקע שושנים, לכלל מורינו ב', ולחבר א', לשמחת הרגל ולכבוד התורה, על מקומו שיושב בב"ה, וגם סביב הארון והשולחן נותנים שושנים לכבוד התורה"¹¹.

7 מבריאת העולם ועד משה: עשרה דורות מאדם ועד נח, עשרה - מנח ועד אברהם, וששה - יצחק ויעקב, לוי וקהת, עמרם ומשה.

8 ר' צבי אלימלך שפירא, בני יששכר, חודש סיוון.

9 חיד"א, יוסף אומץ, סימן תתנא. ומובא בספר מנהגי פרנקפורט, חלק המועדים, עמ' קלא, חודש סיוון, אות ג.

10 לקט יושר, חלק א, עמ' 153.

11 ר' יודא לויא קירכום, מנהגות וורמייזא, תשמ"ז, עמ' רנה.

וכן הוא בספר המנהגים דק"ק וורמייזא:

"משטיחין רצפת בית הכנסת והבתים קודם מנחה, ומשימין למעלה ובצידי ארון הקודש וכן במגדל שושנים ופרחים ועשבים המריחים ריח טוב, ולכל חבר ולכל פרנס שושן אחד על מקומו כב"ה, ולמורינו ב' שושנים, ולאב"ד הרבה, כמו שירצה השמש, אם חל שבועות ביום א' משטיחין הרצפת ומשימין השושנים בערב שבת שלפניו"¹².

ג. העמדת אילנות בבתי הכנסת.

כתב ה"מגן אברהם": "ונוהגין להעמיד אילנות בבית הכנסת ובבתים"¹³. וכן מובא מנהג זה בסידורו של היעב"ץ: "גם נוהגים להעמיד ענפי אילנות"¹⁴. ובספר "אהל אברהם" כתב: "בכל מקום בחג השבועות, להעמיד בבית הכנסת ענפים ואילנות קטנים"¹⁵. וכן מובא ב"אוצר כל מנהגי ישורון": "נוהגים שבחג השבועות, מעמידין אילנות ותוחבים עשבים בבית תחת הקורה"¹⁶. והאדמו"ר הזקן נתן טעם לדבר: "נוהגין להעמיד אילנות בבית הכנסת ובבתים כדי להזכיר שבעצרת נידונין על פירות האילן ויתפללו עליהם"¹⁷.

אולם הגר"א ביטל מנהג זה של העמדת אילנות בבית הכנסת, כיוון שהגויים נהגו לעשות כן. וכך מובא ב"חיי אדם":

"הגר"א ביטל מנהג מלהעמיד אילנות בעצרת משום שעכשיו הוא חוק העמים להעמיד אילנות בחג שלהם"¹⁸.

וחזר על דבריו שנית בספר "חכמת אדם", וזה לשונו:

"וכל דבר שהוא חוק לעבודה זרה, אע"ג דכתוב בתורה שהיו נוהגין בו ישראל, אסור משום ובחוקותיהם לא תלכו... ומטעם זה אסר הגר"א להעמיד אילנות בחג השבועות"¹⁹.

12 ר' יוזפא שמש, ספר המנהגים דק"ק וורמייזא, עמ' קי.

13 מגן אברהם, לעיל, הערה 5.

14 ר' יעקב עמדין, יעב"ץ, בסידורו בית יעקב.

15 ר' אברהם כהן קרפעלס, אהל אברהם, סימן ט.

16 אוצר כל מנהגי ישורון, עמ' 16.

17 שולחן ערוך הרב, תצד, טו. וכיום בבתי הכנסת של חב"ד וכן בבית הכנסת של האדמו"ר האחרון לא נהגו לשטוח עשבים ולהעמיד אילנות בחג השבועות.

18 חיי אדם, כלל קלא, יג.

19 חכמת אדם, כלל פט, א. ובערוך השולחן, תצד, ז כתב: "ויש נהגו להעמיד אילנות. אמנם בדורות האחרונים שלפנינו ביטלו האילנות והעשבים בטעמים שידעו הגדולים שבדור".

וכן כתב ה"משנה ברורה":

"והגר"א בטל מנהג זה משום שעכשיו הוא חק העמים להעמיד אילנות בחג שלהם"²⁰.

וב"דעת תורה" להמהרש"ם כתב שאין כאן חשש של "בחוקותיהם לא תלכו", שכן מצא בתשובות הריב"ש, שכל דבר שאינו חוקה אלא עושים אותו בגלל סיבות אחרות אין בזה משום "בחוקותיהם לא תלכו"²¹. ולכן כתב:

"וא"כ ה"נ בנ"ד אין חשש כלל כיון שאנו עושים כן להזכיר שנידונין בו על פירות האילן"²².

ובספר "יוסף דעת" כתב, ש"מנהג ישראל להעמיד ענפי אילנות לחג עצרת - תורה היא"²³.

וב"שער יששכר" מרחיב בעניין העמדת אילנות בשבועות ומסכם להלכה ש"מנהג העולם היה מאז להעמיד אילנות בשבועות ובכתי כנסיות ויש שמעמידים בבית הכנסת כמו יער של אילנות, ועיין בני יששכר (מאמר מעלת החג אות ז). והגם שכעת מנהגינו בזה בשב ואל תעשה ברב קהילות חסידים ואנשי מעשה (וכ"כ בספר מעשה רב מנהגי הגר"א ז"ל למנוע מזה מאחר שאינו מדינא ועכשיו חוק העמים הוא, עיי"ש), מ"מ מקורו של המנהג בודאי יסודתו בהררי קודש משנים קדמוניות"²⁴.

ופסק מרן הראש"ל הגר"מ אליהו (שליט"א) [זצ"ל], שאין להעמיד אילנות בבית הכנסת משום חוקות הגויים כפי שפסק הגאון, אולם לשטוח עשבים וכן שושנים וורדים אין בזה כל חשש. כמו כן בענפי אילנות מותר לקשט, אלא שהדגיש שהקפידא היא דווקא להעמיד אילנות, שכך עושים הגויים.

ד. טעם המנהג

חודש סיוון הוא זמן פריחה ולבלוב האילנות, בו' לחודש זה ניתנה התורה על הר סיני שהיה כולו מכוסה ירוק. ולכן כתב ה"לבוש" שנוהגין לשטוח עשבים בשבועות "זכר לשמחת מתן תורה, שהיו עשבים סביב הר סיני שנאמר גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא, שמע מינה שהיה שם מרעה"²⁵. כן הזכרנו את טעמו של ה"מגן אברהם", "שיזכרו שבעצרת נידונין על

20 משנה ברורה, אורח חיים תצד, סעיף קטן י.

21 תשובות הריב"ש, סימן קנח. וראה שולחן ערוך, יורה דעה קעח, א; וברמ"א שם.

22 הרב ר' שלום מרדכי הכהן שבדרון, דעת תורה, אורח חיים תצד, ג.

23 יוסף דעת, יורה דעה, סימן שמח.

24 רב חיים אלעזר שפירא, שערי יששכר, מאמר חג הביכורים, אות מח. והובא בספר דרכי חיים ושלום סימן תרלז, עמ' רו.

25 ראה לעיל, הערה 3.

פירות האילן ויתפללו עליהם", כנאמר במשנה שהעולם נידון בעצרת על פירות האילן. וכן כותב היעב"ץ, ש"גם נוהגין להעמיד ענפי אילנות, לפי שבו נידונין בפירות האילן, כדי שיתפללו עליהן"²⁶. והביא טעם זה ה"משנה ברורה": "נוהגין להעמיד אילנות בבית הכנסת ובבתים, זכר שבעצרת נידונין על פירות האילן"²⁷.

ברם האלשי"ך הקדוש מציע סיבה היסטורית למנהג זה. על הפסוק "וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה" (בראשית ל, יד) כותב האלשי"ך הקדוש שמאורע זה היה בערב חג השבועות, ושכתוצאה ממעשה זה נולד יששכר, שהוא מסמל את אור התורה²⁸, וכה דברי האלשי"ך הקדוש:

"למה הודיענו התורה שהליכת ראובן היה בימי קציר חטים? בשום לב אל הודעת התורה, שהיה לכת ראובן בימי קציר חטים, לא על חינום הודיעה לנו התורה דבר בלתי צריך כזה, כי מה לדודאים אצל החטים, או אל היות בימי קציר חטים?

אך אין ספק כי בתחילת הענין רמזה תורתנו התנצלות אל לאה, בל תראה כרודפת לשכב את אישה גם טעם אל צאת הריון קדוש ובייחוד היותו, נושא דגל התורה. ואחשוב גם שלא מצאתי גילוי זולתי הנזכר, כי אפשר שהיה הלילה הוא ליל שבועות הוא מתן תורה, וה' יצילנו מלומר בתורתו דבר אשר לא היה חלילה, והוא כי כאשר נתייחס חג הפסח אל קציר השעורים, כך חג השבועות אל קציר החטים, כי על כן, בפסח קרב עומר השעורים, ובחג השבועות שתי לחם מהחטים. ובפירוש יחסה תורתנו חג השבועות אל קציר החטים, באומרה על חג השבועות בפרשת כי תשא - "בכורי קציר חטים..." ובוה יתכן, כי זה מאמר הכתוב "וילך ראובן בימי קציר חטים", הוא ערב שבועות שאנו מצווים לקצור חטים, באופן שהלילה הוא ליל שבועות, הוא ליל מתן תורה, כי אין ספק שלא תדבר התורה ותאמר סימן זה על קציר חטים משולל מצוה, רק על ימי קציר חטים המצווים מאתו יתברך, וכן קציר חטים עולה במ"ק כמספר ליל שבועות, ולפי זה הלילה שאמרה רחל הוא - ליל שבועות... הלילה עצמו הוא זכות, הלילה שהוא ליל רצון של מתן תורה ועל כן יצא יששכר, שכל תורת ישראל היה בשבטו. וז"א בן חמישי לרמוז אל חמישה חומשי תורה... כי אותו הלילה עת רצון הוא - ליל מתן תורה. וכן מובא בספר "מדרש תלפיות" על הפסוק הנ"ל "וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה", שמאורע זה היה בערב שבועות, ובליל שבועות נתעברה לאה וילדה את יששכר.

26 ראה לעיל, הערה 14.

27 ראה לעיל הערה 20. וכן כתב באר היטב, שם סעיף קטן ז.

28 ובתרגום יונתן בן עוזיאל כתב: "ואזל ראובן ביומי סיון, בזמן חצד חטיין"; ויעקב בברכתו אמר "יששכר חמור גרם... ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד" (בראשית מט, יד-טו), ופירש רש"י: "חמור בעל עצמות סובל עול תורה".

ולפי מה שפירשו המפרשים שדודאים הם מיני שושנים, יבוא על נכון מנהג כל ישראל, לשים שושנים בבית הכנסת בשבועות שהוא מתן תורה, לפי שהדודאים, שהם מיני שושנים, הובאו ערב שבועות זמן מתן תורה ויצא משם יששכר, תלמיד חכם"²⁹.

טעם היסטורי נוסף למנהג זה מובא ב"אוצר כל מנהגי ישראל":

"משה רבינו נולד בז' באדר ולאחר ג' חודשים הצפינה יוכבד את משה בתיבה, בתוך הירק בין קני הסוף על שפת היאור, כמו שהכתוב אומר "ותשם בסוף על שפת היאור" (שמות ב, ג), ויום זה היה ו' בסיון, ולזכר הצלתו של משה אנו מקשטים את הבתים בענפים וירק"³⁰.

ובספר "שערי יששכר" כתב שטעם המנהג רמוז בזהר הקדוש, וזה לשונו:

"מ"מ מקורו של המנהג בודאי יסודתו בהררי קודש משנים קדמוניות, ונ"ל שהוא רמוז בזה"ק פ' אמור (דף צו ע"א) וביום הבכורים בהקריבכם מנחה חדשה לה' בשבועותיכם מקרא קודש יהיה לכם וגו'. רבי שמעון פתח - אז ירננו עצי היער מלפני ה' וגו', עיי"ש שכתב בסוד האילן ועץ חיים בשבועות ע"כ זהו רמו המנהג של האילנות וכעין יער במה שהתחיל בעצי היער הנזכר"³¹.

זה"חתם סופר" כתב בדרשותיו, שהמנהג הוא להעמיד אילני סרק בבית הכנסת, שהרי אילני סרק אינם נותנים פירות, כך אותם אנשים שחלקם בתורה מועט, אותם פשוטי העם, יש להם חלק ונחלה בתורת ישראל, כשם שיש לאילני הסרק מקום בבית הכנסת³². ומסופר על בעל "חתם סופר" שבערב שבועות נודמן לביתו של אחד ממשכילי העיר וראה שביתו מקושט בירק. לשנה אחרת נודמן שוב לאותו בית ולא היה כל סימן לירק. כשהעיר לו ה"חתם סופר" על כך, החל בעל הבית ללגלג על מנהגי ישראל וכן על המנהג לקשט בירק את הבית בחג השבועות. השיב לו ה"חתם סופר" ואמר: הצדק עמך. תמה בעל הבית ושאלו: "האם רבנו מודה לי? השיב ה"חתם סופר" - בשנה שעברה היית מודה במקצת ולכן היית חייב בשבועות, [מלשון שבועה] ואילו השנה "שאתה כופר בכל - אתה פטור משבועות".

29 אלשיך, פירושו לתורה, בראשית ל, יד. וראה ר' אליהו כהן, מדרש תלפיות, ערך דודאים; וראה מועד לכל חי סימן ח, אות לג, שכתב שיש להיזהר שלא להריח מהשושנים באמצע התפילה במקום שלא יכול להפסיק ולברך. וכן צריך להזהר השמש שלא יחלק השושנים באמצע התפילה, כיוון שזה גורם לבלבול. ועיין שם שכתב עוד כמה אזהרות בעניין זה. ועיין עוד כף החיים, סימן תצד סעיף קטן ז"ן וח"ן; ועיין של"ה הקדוש, שבועות קה, ע"ב.

30 אוצר כל מנהגי ישראל, סימן כל מנהגי ישרון.

31 ראה לעיל, הערה 24.

32 דרשות חתם סופר, חלק ב, לשבועות, תקסב.

ובספר "מנהגי ישראל" הציע טעם נוסף, שעיקרו הוא מדרש חדש על התורה לחכם יעקב מאנן. על הפסוק "והיו נכונים ליום השלישי" (שמות יט, יא), שואל המדרש, ולמה ביום השלישי? שביום השלישי נבראו אילנות ודשאים שנאמר "ויאמר אלקים תדשא הארץ" וכו' (בראשית א, יא), ביום השלישי בראתי צרכי חיים, ואף התורה נקראת עץ חיים, שנאמר "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי ג, יח), ואף אני נתתיה ביום השלישי - "כי ביום השלישי וכו'" (שמות יט, יא). וכתב על כך בעל "מנהגי ישראל":

"אסוציאציה זו של מלים - מעין גזירה שוה - בין יום השלישי של בראשית, שבו נבראו האילנות והדשאים, לבין יום השלישי, שבו ירד הקב"ה על הר סיני ונתן לנו את התורה, שמשמשת יסוד לדרשה זו, בודאי יכולה היתה לעלות גם על דעתם של חכמי ימי הביניים. ועל פיה יכול היה מנהג שטיחת עשבים-דשאים והצבת אילנות בבית הכנסת ועל יד ההיכל וכו' להתפתח, ודוקא בחג השבועות שהוא "היום השלישי". ואם אינו מקור למנהגינו, יוכל להיותו לו לסניף וסיוע לטעמים אחרים".

וסיים: "אולם טרם מצאתי טעם זה במקורות וע"כ לא יצאו הדברים מגדר של השערה בעלמא"³³. ומצאתי ב"ספר עצרת" שהביא מקור זה כטעם לשטיחת עשבים והצבת אילנות בבית הכנסת בשבועות"³⁴.

33 פרופ' ד' שפרבר, מנהגי ישראל, א, פרק יד, עמ' קכ. המדרש עצמו ראה, הרב מנחם כשר, תורה שלמה, שמות יט, יא, קנב בשם מדרש חדש על התורה.

34 נחמן הלוי צלניק, ספר עצרת, הוצאת אריאל, תשמ"ז, עמ' 227.